

VI. SCHOLASTIKA

Obsah

Doba Karla Velikého	2
Raná scholastika, dialektici, základní problémy	3
Anselm z Canterbury, Roscellin	4
Petr Abelard	5
Platonici	6
Mystika	7
Summisté.....	7
Arabská filosofie	8
Židovská filosofie	9

Doba Karla Velikého

Od IX. století začíná opět ruch ve filosofickém myšlení. Hlavní příčinu toho je hledat v četných školách klášterních, kapitulních a dvorských. Školy ty byly zřizovány zejména v zemích nedávno pokřesťaněných, především v Irsku; „irská“ (hibernská) moudrost zvláště byla chválena.

První pozoruhodný filosof tohoto období středověku pochází z Irska, **Jan Eriugena** čili **Jan Scotus** (asi 810-877), zvaný tak podle vlasti (H'ériu-Hibernia-Irsko), nebo podle národnosti (Irsko bylo kolébkou Skotů a proto až do XI. st. slulo *Scottia maior*, Velké Skotsko). Vzdělal se doma na školách, zvláště též v řečtině, jež tam byla hojně pěstována, a r. 845 byl povolán Karlem Lysým na pařížskou školu. Na jeho rozkaz přeložil také spisy Dionysia Areopagity, jež také jako Boethia komentoval. Podnícen mimo to též východními Otcí a Augustinem, vytvořil mystickou soustavu novoplatonskou s prvky aristotelskými ve spise *De divisione naturae* (O rozdělení přírody).

Také Jan Scotus vychází z víry v pravdy Zjevení, Otcové pak vedou člověka, aby vnikl v jeho tajemství. Pravá autorita a pravý rozum nemohou si však odporovat, neboť obě plynou z téhož pramene, z božské moudrosti. Pravá autorita je jen pravda nalezená rozumem, jež byla od Otců písemně dochována. Proto je mu také pravá filosofie totožná s pravým náboženstvím. Ale pro případ sporu mezi autoritou a rozumem dává přednost rozumu.

Přírodu, do níž zahrnuje všechno jsoucné i nejsoucné, totiž to, co přesahuje veškeré jsoucné nebo je dáno potenciálně jako rostlina v semeni, lidstvo v Adamovi, dělí na čtyři druhy, formy:

1. přírodu, která tvoří a není stvořena (*quae creat et non creatur*),
2. která jest stvořena a tvoří,
3. která jest stvořena a netvoří a
4. která ani netvoří, ani není stvořena.

První jest Bůh jako příčina, prazáklad všeho, jako bytnost všech věcí, jejich počátek, střed a konec, světu imanentní a zároveň transcendentní. — Boží podstata je člověku nepoznatelná, z bytí, řádu a života všech věcí lze poznat bytí, moudrost a život Boží, totiž Boha Otce, Syna i Ducha svatého, je tedy Bůh jako jedna bytnost (*essentia*) ve třech substancích.

V Bohu existují jako *causae primordiales*, prototypy, prapříčiny všech věcí ideje a jejich souhrn jest Logos, druhá božská osoba. Ošetřující láska boží (Duch svatý) rozvíjí je ve věci tohoto světa, v prostoru a času. Jednotlivé bytosti vycházejí z Boha pochodem rozvoje (*analysis, resolutio*) po stupních, jako jednotliviny z obecnin. Hmotnost jejich pochází ze spojení akcidencí (myšlenka Řehoře z Nyssy). — Člověk jako mikrokosmos je středem všech věcí a Kristus jich sjednocujícím principem, který je zároveň vede k návratu (*reversio*) v Boha, k zbožnění (*deificatio*), což jest čtvrtá forma přírody. Tak návrat a východisko splývají a uzavírají celý kruh.

Křesťanský novoplatonismus v pojetí Pseudodionysiově je zřejmý základ této mystické soustavy, s níž se spojují aristotelská rozlišování toho, co jest pohyblivé a nepohybované, pohybované a pohyblivé a pohybované a nepohyblivé, a zároveň předzvěst pozdějšího realismu, vnuknutá platonskými ideami. To, že přes alegorizující výklad nepodařilo se Scotovi sloučit se svými názory, zejména se zřejmým panteismem, názory křesťanské, zavdalo podnět, když o jeho učení se opírala sekta amalrikánů, k odsouzení jeho spisu na koncilu provinciálním v Paříži 1210 a k spálení papežem Honoriem III. r. 1225, což se opakovalo ještě r. 1585.

Raná scholastika, dialektici, základní problémy

Filosofie Eriugenova nepůsobila ihned přímo, jako X. století vůbec přineslo úpadek karolinské kultury. Ve školách se učilo hlavně toliko triviū. V dialektice se vykládaly především Aristotelovy Kategorie a O soudu, Porfyriův úvod k nim, Boethiovy komentáře a spisy logické, též Augustinovy, a jen spíše výjimkou se zabývali, jako **Gerbert** z Aurillacu, později v l. 999-1003 papež Sylvestr II., matematikou a přírodní vědou, čerpaje též z vědy arabské. Gerbert shrnoval všechna svobodná umění a teologii pod filosofii jako soustavu přirozeného vědění, nad nějž arci stavěl nadpřirozený svět víry. Ale tím byli podníceni četní jeho žáci a pěstovali zvláště dialektiku a doporučovali její užití i v teologii, jako Fulbert ze Chartres, ač při tom zdůrazňoval autoritu Otců. Odtud pak byl jen krok k tomu, že dialektika jako nástroj přirozeného poznání byla (spolu s rétorikou) pěstována více než teologie a „dialektici“ jako potulní filosofové, sofisté, peripatetici procházeli zeměmi a učili svému umění, jako jejich typický představitel Anselm z Besate čili Peripateticus (v XI. st.). Přímo pak povýšili dialektiku nad teologii a užívali jejího postupu i v dogmatických otázkách, kladouce tak rozum, jež viděli právě v užívání dialektické metody, a pravdu i nad víru a postupovali tak při výkladu bible i Otců („litera zabíjí“), jako zejména **Berengar z Toursu** (999-1088), osvícenecký zjev v tomto století. V tehdejší sporu o svátost oltářní popíral proto proměnu podstaty, když přívlastky chleba a vina zůstávají nezměněny. Toto učení bylo odsouzeno a on sám musil je veřejně odvolat (1059, 1079).

Proti názorům dialektiků vystoupili četní teologové, nejostřeji Ital **Petrus Damiani** (1007-1072), který pak shrnul poměr filosofie k teologii, ostatně již v patristice praktikovaný, v naprostý poměr služebnosti (*Philosophia ancilla theologiae*) větou, že lidské umění má, jsou přibráno k projednávání věcí posvátných, „*velut ancilla dominae quodam famulatus obsequio subservire*“ (jako služka paní přísluhoval jakousi poslušností služebnictva). Tím, že popíral absolutní platnost zásady sporu, jež platí jen pro logiku a pro nedostatečnost přírody, ale nikoli pro božskou Velebnost, učinil první krok k rozlišování dvojí pravdy, pravdy logické a teologické.

K problému poměru rozumu a víry, který se vine jako základní problém celým středověkým myšlením, přidává tato doba druhý základní problém, jenž je předmětem velkého sporu *realismu a nominalismu*. Podnět k tomu dalo místo v Porfyriově Úvodu ke Kategoriím: „O rodech a druzích, zdali o sobě existují anebo toliko v pouhém rozumu našem spočívají, zdali (v prvém případě) jsou to věci tělesné či netělesné a zdali existují odloučeny jsouce od smyslných věcí či v těchto věcech smyslných trvají, o tom neodvážím se nic říci: jest to zvláště vznešený úkol a potřebuje zkoumání“ (překlad Drtinův, I. 454). K těmto otázkám pak byla připojena ještě další, vykládaná u Boethia v Komentáři, zda kategorie jsou věci nebo slova.

Jako odpověď na tuto otázku vytvořily se dva základní směry. **Realismus** pokládal obecniny (*universalie*, pojmy druhové a rodové) za opravdové věci, za skutečné a původní, jež jsou časem i pořadím dřívější a z nichž se vytvořily jednotlivé věci účastí na nich. Existuje tedy nejen tento člověk, nýbrž člověk vůbec, člověckost, červeň vůbec, nikoli jenom červená růže apod. Filosoficky vycházel realismus z Platona a jeho idejí.

Nominalismus naproti tomu považoval obecniny za shrnutí toho, co je na stejných věcech společného, v pojem (*conceptus*) nebo abstrakci (*intellectus*) nebo označení toho jedním jménem (*nomen*) nebo slovem (*vox*), kdežto opravdu skutečné jsou právě ony jednotliviny. Jsou to pouhé výtvořiny našeho myšlení, opatřené jménem (*flatus vocis*).

Oba směry měly různé odstíny. Zápas mezi nimi byl tím prudší, čím úže se s filosofickou otázkou spojovaly různé otázky teologické. S tím, že Platonova filosofie byla křesťanstvím přijímána již od počátku, jak při tvoření dogmat, tak při jejich usoustavňování a odůvodňování, je pochopitelné, že dříve vznikala a byl spíše v soulase s církevním učením realismus.

Anselm z Canterbury, Roscellin

Za prvního scholastického filosofa lze vlastně označit teprve **Anselma z Canterbury** (1033-1109). Šlechtický synek z Aosty v Piemontu stal se jako žák Lanfrankův jeho nástupcem jako opat v Bec-u v Normandii a posledních 16 let arcibiskupem v Canterbury. Byl neústupným obhájcem autority církevní jak ve věcech učení, tak i jejich zájmů proti anglickému králi.

Sám zasahoval autoritativně do všech velikých problémů doby. V otázce poměru víry a rozumu vychází z víry a rozum má toliko učinit její obsah pochopitelným. Její obsah, jak je dán církevním učením, je naprosto pevný a myšlení a vědění ve své pravdivosti musí být posuzováno podle víry. „Ani zajisté nehledám rozumět, abych věřil, nýbrž věřím, abych rozuměl. Neboť i tomuto věřím, protože, neuvěřím-li, neporozumím.“ Tento jeho fideismus, shrnutý slovy: *Credo, ut intelligam*, v němž jako v jiných věcech následuje Augustina, není v rozporu s jeho výrokem *Intellige, ut credas*, Rozuměj, abys věřil, podle něhož rozum má zjistit skutečnost Zjevení a učinit je pochopitelným.

Ve sporu o universalie Anselm patří k realistům. Universalie mají podle něho vlastní, na jednotlivinách nezávislou existenci, a to nikoli pouze v nich imanentní, jak by snad mohl se vykládat jeho výrok, že obecniny jsou jsoucna rozumová se základem ve věci. Pravda, dobrota apod., existují samy o sobě, kdežto pravda bytí a poznání toliko jako její účiny a pro svou účast na ní (*Dialogus de veritate*, Dialog o pravdě). Obecniny možno chápat toliko rozumem, neboť jen rozum chápe obecné, smysly poznávají toliko jednotlivé.

Snad nejznámější se stal Anselm svým ontologickým důkazem jsoucnosti Boží, jež provádí spíše logicky na základě kosmologickém ve spise *Monologium* a ontologicky ve spise *Proslogium* (Oslovení Boha). Vycházejí z toho, že jednotlivé věci jsoucna dobré pro něco předpokládají nejvyšší, absolutní dobro, usuzuje, že jednotlivá jsoucna předpokládají jedno nejvyšší, absolutní jsoucno, jímž jest Bůh. V druhém spise pak dovozuje, že to, nad co nemůže být myšleno nic vyššího, nemůže být pouze v rozumu, neboť pak by si bylo možno myslet ještě něco, nad co nemůže být myšleno nic vyššího, ale ve skutečnosti. Tedy z pojmu Boha jako bytosti nejvyšší a nejdokonalejší nutně vyplývá také její existence. Ale již za jeho života dokazoval mnich **Gaunilo** v knize pro nemoudrého (*Liber pro insipiente*), že z toho, že rozumíme pojmu Boha, nevyplývá ještě jsoucnost Boha v rozumu a tím méně ve skutečnosti, jako ze smyšlenky dokonalého ostrova ještě nikoli existence dokonalého ostrova.

Ve spise *Cur deus homo?* (Proč Bůh člověkem?) dokazuje, že jen Kristus jako Bůh, který vzal na sebe přirozenost lidskou, a tedy zároveň jako člověk mohl dát postačující zadostiučinění Bohu za těžkou urážku, již se Adam a v něm lidstvo svým hříchem dopustilo a jež nemohla být ani vzhledem k boží spravedlnosti odpuštěna, ani pro boží dobrotivost plně odpykána.

Svémi spisy schválil vlastně Anselm užívání dialektiky v teologických problémech a ukázal se tak prvním scholastickým filosofem ve vlastním slova smyslu.

Krajní realismus představuje **Vilém de Champeaux** (1070— 1121), biskup v Chalons-sur-Marne, svým učením, že např. v Sokratovi jest podstatné človēctví a toliko případek, individuálno Sokratovství. Ovšem obecnina není v jednotlivině celou svou podstatou, nýbrž toliko její individuální modifikací. Bělost jako obecnina by existovala, i kdyby bílých věcí vůbec nebylo.

Opačný směr, nominalismus, našel svého původce v učeném kanovníkovi z Compiégne Janu **Roscellinovi** (asi 1050-1122). Jeho názory známe jen z dopisu Abelardovi a ze spisů jeho odpůrců, Abelarda a Anselma. Universalie, tj. rody a druhy, pokládal toliko za slova (*voces*), nikoli za věci. Není barvy o sobě, jsou jen barevná tělesa, rovněž ne moudrosti samé, jen moudří lidé, jsou výroky, jež se mu přičítají. Ve svém subjektivním chápání jde tak daleko, že i rozlišování částí na jednotlivých věcech považuje toliko za subjektivní pochod lidského poznávání a sdílení, že jméno celku je toliko slovo, kterým se neoznačuje jedna věc, nýbrž mnoho věcí, jež všechny jsou zároveň části. Ale nejvíce rozbouřil tehdejší církevní svět tím, že aplikoval svůj nominalismus na dogma o Trojici. Jsou-li totiž toliko jednotliviny skutečné, pak tři božské osoby jsou tři oddělené substance, nikoli jeden Bůh, nýbrž „mohlo by se opravdu říci tři bozi, kdyby obyčej to dovoloval“. Ovšem tento „triteismus“ musil na synodě v Soissonu r. 1092 odvolat, ale nominalismus jako základní učení podržel dále, byť tento s ním zanikl až do XIV. stol.

Petr Abelard

Nejskvělejší postavou tohoto období jest „rytíř dialektiky“ **Petr Abelard** (Pierre Abeillard, 1079-1142). Již jeho životní dráha byla velmi měnlivá. Žák Roscellinův a Viléma z Champeaux proslul záhy jako břitký dialektik, jsa učitelem dialektiky a později i teologie na různých školách, později v Paříži. Zamíloval se do mladičké Heloisy, dal se s ní tajně oddat a hned ji poslal do kláštera, dav dítě příbuzným. Byv však z návodu jejího strýce kanovníka Fulleberta přepaden a vykleštěn, utekl se takto zhanoben do kláštera, pak do samoty, kde se kolem něho shromáždila obec posluchačů, pak přijal opatství a posléze se stal opět učitelem na škole pařížské, aby odsouzen — již po druhé — koncilem i papežem zemřel v klášteře. Není divu, že tento „trubadúr mezi scholastiky“ vzbudil již svými osudy, jež vylíčil v autobiografii *Historia calamitatum mearum* (Dějiny mých pohrom), bližší Konfessím Rousseauovým než Augustinovým, nejširší zájem, jež jeho pověst duchaplného polemika a spisovatele jen zvyšovala.

Zasáhl pozoruhodně, byť ne vždy originálně do velkých otázek doby. Ve sporu o universalie zahájil svým sermonismem nebo konceptualismem umírněný realismus. Obecniny nejsou věci, neboť by je pak nebylo možno vypovídat o více věcech, jichž společnými vlastnostmi jsou. Ale nejsou slova, nýbrž *sermones*, výpovědi. Jsou to obecné formy, které jako obrazy (*ideje*) věcí existují od věčnosti v duchu božím (*conceptus mentis*), jsou ve věcech stvořených podle těchto idejí a jež my z těchto věcí rozumem vyvozujeme (abstrahujeme).

V druhé základní otázce o poměru rozumu a víry žádá, aby porozumění předcházelo víře. Autorita je toliko předchozím stupněm. Dokonce ospravedlňuje i pochybování, neboť „pochybováním docházíme ke zkoumání, zkoumáním postřehujeme pravdu“. A zcela osvícensky zní jeho výrok, že rozum dokazuje, nikoli výroky bible nebo zázraky, i kdyby se ještě děly a byly ověřeny. Křesťanem být jest být logikem (hříčka s Logos). Proto vykládá i některá dogmata racionalisticky, jako nanebevstoupení znamená povznesení duše k věcem nebeským, ježto nebe ani peklo nemají místa ve vědeckém obraze světa apod. — Ovšem to vše jest úkol rozumu vzhledem k dogmatům, jinak, bez

osvícení, není rozumek lidský (*ratiuncula humana*) s to, aby pochopil božské věci. (Viz zvláště *Glossulae super Porphyrium*, první část jeho *Dialektiky*, nejrozsáhlejšího kompendia rané scholastiky, založeného na Boethiovi, *Dialogus inter philosophum, judaeum et christianum*, Dialog mezi filosofem, židem a křesťanem a následující spis.)

Sic et non (Ano a ne) podává vlastně scholastickou metodu pro kvestie a disputace teologické, filosofické a právnícké. Ve spise sestavil totiž Abelard názory bible a významných Otců o hlavních otázkách, a to pro a proti, a řešení rozporu ponechal čtenáři, dav v úvodě pouze jakýsi návod. Tím pro postup, již z části praktikovaný, vypracoval obecné pravidlo a vzor, jenž byl ještě dále zdokonalován.

Jako kdysi Ambrož, jedná i Abelard o etice samostatně a nikoli v rámci celého učení církevního ve spise *Ethica čili Scito te ipsum* (Poznej sebe sám). Kristus jen obnovil a zdokonalil mravní zákon přirozený, podle něhož žili Abel i Abraham a také Sokrates a Platon. Křesťanská etika je tudíž rovněž jenom jeho zdokonalením. Také osoby rozmlouvající v Dialogu se shodnou na mravním zákoně a humanitě, nikoli na určitém náboženství. Abelard staví také mravnost na principu, jež vyzdvihnou etikové teprve později, na smýšlení (*animus*), na úmyslu (*intentio*) jednajícího, na svědomí, skutek sám jest lhostejný. Co není proti svědomí, není hřích, i když je to chyba, omyl, pokud se totiž svědomí mýlí. Ovšem vedle toho se tam opět najdou názory církevní: Cíl života se formuluje křesťansky jako Bůh a láska k němu, vedle základních ctností se staví mnišská ctnost, pokora, manželství se považuje jen za prostředek proti pohlavní nevázanosti, rozlišují se stupně blaženosti v nebi apod.

Z jeho teologických spisů jest největší *Theologia*, z něhož se dochoval jen první díl jako Úvod do teologie (*Introductio*). Abelard vyslovuje tam názory leckde odchylné, tak např. když pokládá tři božské osoby toliko za tři modi (způsoby) téhož jsoucna božího (modalismus), nebo když se blíží v jejich pojetí subordinacionismu aj. Svým racionalistickým postojem vzbudil si také četné odpůrce, zejména v Bernardu de Clairvaux a byl nucen odvolávat. A tak jeví se tento skvělý zjev rané scholastiky, ukazující rysy osvícenecké vedle dogmatických, ne zcela vyrovnanou osobností, kolísající mezi svobodou rozumu a poslušností autority v názorech i v životě.

Platonici

Poslední století rané scholastiky vyznačuje se živým ruchem, který se jeví v rozmanitosti směrů. I když tyto nevyvrcholily ve velikých osobnostech, jsou přece pozoruhodné. Jsou to především platonisující přírodní filosofové školy Chartres-ské (jihozáp. od Paříže), založené Fulbertem. Vykládají vznik světa podle Timaeia, který téměř jediný byl tehdy ze spisů Platonových znám, a stavějí na Boethiových spisech o aritmetice a musice a různě tomu přizpůsobují biblické vypravování o stvoření světa a spojují s ním i jiné názory, jako aristotelské a demokritovskou atomistiku i pythagorské vlivy. Studovali také z prvních „novou logiku“ Aristotelovu, tj. Analytiku, Topiku a Elenchy, a znali i jeho Fysiku. Jsou realisté různých odstínů. V čele školy stál **Bernard ze Chartres** (zemř. před 1130), pak **Gilbert de la Porrée** (z. jako biskup v Poitiers 1154), dokazující církevní dogmata s dialektickou virtuositou a autor spisu o posledních šesti kategoriích aristotelských (*Liber sex principiorum*), **Thierry ze Chartres** (z. 1155). Z dalších **Vilém z Conches** (z. 1145), *Philosophia mundi*, brání se proti těm, kteří tam „kde nerozumějí, mluví o kacířství“, že není platonik, nýbrž křesťan (*Christianus sum, non academicus*), ale přece, jako i jiní, byl nucen odvolat. Pokusil se také lokalizovat myšlení, obraznost

a paměť v mozku ve zvláštních *cellulae*. **Adelard z Bath**-u zabývá se již psychologií zvířat a své názory, aby ušel pronásledování, vkládá do úst arabskému filosofovi, jsa pod vlivem arabských názorů přírodovědných a medicínských. **Bernhardus Silvestris** z Toursu (ve svém spise *De mundi universitate sive Megacosmus et Microcosmus*, 1145-1153) vzdaluje se nadobro církevní dogmatiky.

Mystika

Proti snaze dialektiků a racionalistů, kteří převáděli dogmata na věty rozumové nebo chtěli je aspoň rozumem, tj. dialekticky dokázat, stojí mystika jako úsilí dojít pravdy a poznání, především Boha, vnitřním, duchovním nazíráním a zažitím, ovšem mystika náboženská a citová, a nikoli spekulativní, jako byla antická Plotinova nebo snad i ještě Augustinova. Za zakladatele středověké křesťanské mystiky mnišské je považován svatý **Bernard z Clairvaux**, opat řádu cisterciáckého, jenž sám založil po Evropě 72 kláštery, strážce pravověrnosti a odpůrce racionalistů a vší učenosti, rádce papeže Eužena III. a kazatel druhé křížácké výpravy. Pohrdá světem (*De contemptu mundi*) a vším pohanským věděním a za vlastní křesťanskou ctnost považuje pokoru, z níž vyrůstá pravá láska i pravé poznání. Její poslední (dvanáctý) stupeň tvoří „tajemný vjezd duše do nebe, sladký návrat ze země těl do náboženství duchů, vzdání se Bohu a v Bohu“ (*De gradibus humilitatis* — O stupních pokory), „kdy čistá mysl vchází k Bohu a Bůh sestupuje v duši“. Základem vší zbožnosti je *consideratio*, uvažování o sobě, světu a Bohu (*De consideratione*) a její korunou je láska boží, jejíhož nejvyššího stupně (čtvrtého), kdy člověk miluje i sebe jen pro Boha, lze dosíci jen na okamžik (*De diligendo Deo* — O lásce Boží).

Ze mystika jako pohřížení v sebe sama podporuje studium duševních stavů, ukazuje i dílo žáka Bernardova **Isaaka de Stella**: *De anima* (O duši).

Soustavnější a nevyklučující věděním je mystika školy kláštera Svatého Viktora (předměstí Paříže). — Její zakladatel, **Hugo ze Svatého Viktora** (1096-1141), původem německý hrabě, jednak podal souhrn tehdejšího věděním světského i teologického ve spise *Didascalion* čili *Eruditionis didascalicae libri VII.*, jednak v mystických spisech rozlišuje tři stupně poznání; vnější oko (*cogitatio*) zabývá se jen smyslovými předměty, vnitřní, rozumové oko (*meditatio*) pojmovým myšlením a obě toliko světem zkušenosti, a duševní oko (*contemplatio*) nazírá přímo božské věci. Jeho nástupce **Richard** ze Svatého Viktora, skotského původu, rozlišuje ještě dále šest stupňů, v kontemplaci samé tři; poslední, extase, je dar milosti boží a předpokládá čistotu srdce. Nástupce tohoto, **Valter** ze Svatého Viktora, opovrhne však již filosofií a dialektiku nazývá uměním ďáblovým.

Panteisticky chápal jednotu Boha a světa **Amalric z Benne** (z. 1206 nebo 7) uče, že všechny věci pocházejí z Boha prostřednictvím idejí a opět se k němu vracejí, tvoříce s ním nedílné jsoucno. Byl odsouzen po smrti a jeho kosti zakopány v poli, jeho stoupenci, Amalrikáni, pak pronásledování jako kacíři. Podobně **David** z Dinant-u učil, že Bůh jest látkou všech věcí, a tudíž totožnosti základu všeho, i Boha.

Summisté

Obsahem spíše do theologie a toliko metodou dialektickou do filosofie patří četní pisatelé summ a sbírek sentencí, **summisté** čili **senteniáři**. Nejznámější z nich jest Mistr sentencí (*Magister sententiarum*) **Petrus Lombardus** (zemř. jako biskup v Paříži r. 1164). Jako Abelard v Sic et non

sestavil i Petr názory Otců a zejména Augustinovy pro a proti a rozebírá je. Jeho Čtyři knihy sentencí (*Quattuor libri sententiarum*) jednají o Bohu, 2) o jeho tvorech, 3) o vykoupení a ctnostech a 4) o svátostech. Kniha byla brzy brána za kompendium dogmatiky, již každý teolog jako *baccalaureus sententiarum* musil komentovat, a za základ teologických disputací a byla hojně komentována a zpracovávána ve výtazích (jesuita Possevin napočítal 243 komentářů). Obsahově je cennější summa zvaná *Anticlaudianus*, již napsal **Alanus ab insulis** (Allain de Lille, z. 1203). Užívá také matematicko-deduktivní metody, již pak provádí důsledně Mikoláš z Amiensu v *Ars catholicae fidei* (Umění katolické víry), postupuje tak v teologii geometricky dávno před Spinozou.

Vadným následkem summ a arci zcela v duchu autoritativní tradice středověké bylo, že zbavovaly povinnosti utíkat se k pramenům samým a tím odváděly i od filosofie vlastní.

Nad většinu scholastiků své doby svobodou a praktičností úsudku vyniká **Jan ze Salisburie** (anglického původu, 1110-1180 jako biskup v Chartres). Četbou Seneky a zvláště Cicerona osvojil si nejen uhlazenou latinu, nýbrž i morálku stoickou a názory akademické. *Metalogicus* (asi 1160), líčící i jeho životní osudy, horlí zejména proti prázdným dialektickým disputacím „čistých filosofů“ o tématech, jež nejsou k ničemu ani v rodině, ve válce, u soudu, v klášteře, u dvora ani v církvi mimo ve škole. Zdůrazňuje studium logiky, ale považuje ji za prostý nástroj myšlení o otázkách, jichž předmět je vzat odjinud. Z Aristotela si oblíbil zvláště Topika. Vrcholem věd jest mu etika, již se zabývá zejména ve spise *Policraticus*, v němž míří k teokracii podřazující moc světskou moci duchovní, ale v duchu antiky schvaluje vraždu tyranu. Provádí v něm dosti podrobné srovnání státu a organismu.

Arabská filosofie

Je třeba se zmínit aspoň stručně o stavu filosofie v zemích nekřesťanských, ježto, jak uvidíme, působila později, a to nikoli nevýznamně, na scholastickou filosofii. Uvedli jsme již také, že to byla filosofie novoplatonská a některé synkretismy, jež našly příbuznou půdu na Východě. S ní, ale hlouběji a plodněji šířila se na Východ filosofie Aristotelova. — Syrská křesťanská sekta Nestoriánů (a po ní i Monofysitů) zavedla v V. st. studium Aristotelovy logiky (první dvě knihy a první kapitoly Analytiky) do svých škol. Syřané stali se učiteli Arabů zejména v lékařství a filosofii a studovali proto a překládali pak do arabštiny přírodovědné a později filosofické spisy Aristotelovy. S aristotelovskou filosofií spojovali pojetí novoplatonské, neboť jednak komentáře pocházely od novoplatoniků, jednak spisy přičítané Aristotelovi, jako *Teologie Aristotelova* a *De causis* (O příčinách) byly výňatky z Plotinových Ennead (první) a (druhý) výtah z Proklových Základů teologie. Vedle Aristotela (až na Politiku) byly též překládány z Platona Timaios, Ústava a Zákony, Porfyriův Úvod, Galenus, Hippokrates a j. Zejména po r. 750 pokračoval překlad za podpory kalifů téměř programově za vedení zvláštního ústavu. Dostalo se ovšem do těchto překladů přes syrštinu dosti chyb a nepochopení.

Z těchto podnětů vzniklo brzy vlastní filosofování u Arabů a s jejich výboji šířilo se do všech zemí jejich vzkvetlé kultury. Jako první se uvádějí **Alkindi** (zemřel asi 870) a **Alfarabi** (z. 950). Oba jsou spíše vykladači Aristotelovými, první známější jako matematik a astrolog, druhý tím, že s aristotelovskými názory spojuje novoplatonské učení o emanaci. Oba, ač nestejně, vykládají intelekt činný jako duši poslední nebeské sféry, měsíční, která působí v duchu lidském poznání. Proti autoritě Koránu vyzdvihují rozum. Na Alfarabiho upomíná eticko-teosofická soustava sekty „čistých bratrů“, vzniklé v Basře ke konci XI. stol.

Nejvýznamnější z filosofů arabského východu jest **Avicenna** (Ibn Sina, tj. syn Sinův, 980-1037). Jeho Kanon lékařství bylo dlouho základem vyučování lékařskému a jeho hlavní spis, *Knihy uzdravení*, jest veliká encyklopedie filosofická. Avicenna rozřešil již tehdy na Východě spor o universalie, že obecné pojmy jsou *ante res* v rozumu božím, *in rebus* ve věcech přírodních a *post res* v našich abstrahovaných pojmech. Přijímá jednak novoplatonský názor o vývoji světa z jednoho původního dobra jednak učení o věčnosti a zákonitosti světa a hmoty. V psychologii, kde liší lékařskou psychologii od filosofické, jeví zřetelný spád k empirismu. Psal i spisy mystické (*Philosophia illuminata sive mystica*).

Proti Avicennovu učení vystoupili jednak orthodoxní dogmatici, jednak Peršan **Algazel** (Al Gazali, kolem 1159-1111), který ve skeptické *Des tructio philosophorum* (Zničení filosofů) vyvrací filosofii, zejména aristotelské teze o věčnosti světa a o smrtelnosti individuální duše. V *Obnově náboženské vědy* podává pak soustavu oficiální teologie. Docílil tak toho, že filosofické knihy byly páleny v Bagdadě na hranici a svobodnější filosofii jednak potlačil, jednak vypudil na západ, do kvetoucí tehdy říše maurské.

Tam **Avempace** (zemřel ve Fezu 1138) popisuje ve *Vedení osamělého* stupně lidského poznání od pudu postupným osvobozováním od hmotnosti až k čistému myšlení, splývajícímu se svým předmětem. Tento vývoj líčí na osamělci octnuvším se na neobydleném ostrově v románě *Žijící, syn bdícího*, **Abubaker** (Ibn Tofail, z. 1185).

Nejproslulejší z arabských filosofů španělských jest **Averroes** (Ibn Rošd, 1126 v Kordově 1198 v Maroku, teolog, právník, lékař a filosof), zvaný Vykladač (Komentátor) pro své četné (trojmo zpracované) komentáře k Aristotelovi, jehož považuje za vyvoleného, aby zjevil pravdu. Proti Algazelovi napsal **Destructio destructionis** (Zničení zničení). — Averroes shrnul ve svých spisech výsledky arabské filosofie aristotelské, a proto působil velmi na rozvoj scholastiky, a to kladně na její základní pojmy a rozkladně některými thesemi, jako o věčnosti světa a popíráním osobní nesmrtelnosti. Duše jednotlivcova jest vázána na tělo, na střed mozku, a je tedy smrtelná. Nesmrtelný je toliko rozum činný (i trpný), jenž je, společný celému lidstvu. Člověk má jen disposici, na niž činný rozum působí, a vytváří se tak rozum potenciální. Po smrti rozum existuje dále, ale jenom jako moment společného obecného rozumu. Averroes také přijímá již dřívější názor na poměr náboženství a filosofie, že si nemohou odporovat. Náboženství obsahuje filosofickou pravdu, ale v obrazných představách. Plné pravdy lze dojít jen ve filosofii, ale to je dáno jen málokterým. Pro ostatní je nutné zjevení. Teologicky je tedy nutno leccos, podržet, co neplatí filosoficky, a také jsou filosofické pravdy, jež nelze přijmout teologicky. Proto bývá Averroes považován za předchůdce učení o dvojí pravdě.

Židovská filosofie

Aristotelská filosofie našla také své stoupence mezi Židy. Tajné učení židovské, *Kabbalah* (Podání), podobné emanačním naukám novoplatonským a gnostickým, bylo uloženo ve dvou knihách, v knize Stvoření (*Jezirah*), připisované Abrahamu, ale pocházející asi z poloviny 9. století a v knize Lesku (*Sohar*) ze století 13. Ale jeho jednotlivé teze jsou starší. Proti tomuto učení dokazuje **Saadja** z Egypta (892-942) v knize *Víra a vědění* rozumově dogmata židovské víry. Ve Španělsku zastupuje židovskou filosofii **Salomon Ibn Gabirol** (1020-1070) čili **Avícebron**, který v knize *Pramen života* odvozuje svět z Boží vůle, která jsouc ve středu mezi Bohem a člověkem zároveň mezi nimi

prostředkuje. Působil na scholastiku a zvláště na Duns Scota. **Moses Maimonides** (1135-1204 v Káhiře) poučuje ve *Vedení zmatených* ty, kdo filosofií pozbyli víry, jak se k ní opět vědeckou cestou vrátit. Za největší autoritu v sublunární oblasti považuje Aristotela, který jest v náboženské oblasti omezen Zjevením, ale obojí směřuje k pravému poznání Boha.

Španělsťi Židé i ve 13. a 14. století, když arabští filosofové byli pronásledováni, překládali jejich spisy do hebrejštiny a komentovali je, např. zejména **Levi Gersonides** (1288-1344). Zprostředkovali také překlad arabských textů aristotelských do latiny a seznámili tak první scholastiky s celým učením Aristotelovým a povzbudili je k překládání z řečtiny.